

SYMPOSION

tidsskrift for filosofi

INDHOLD

	<u>Side</u>
<u>Forklaringstyper og humanvidenskab - redaktionel bemærkning</u>	2
Tore Nordenstam: At förklara konst. Några exempel på förklaringar i de humanistiska vetenskaperna	3
Göran Hermerén: Förklaringar i humanistisk forskning	13
Georg Warming: Om "forklaring" i psykoanalysen	25
Jørgen Dines Johansen: Noter om forklaringstyper i tekstvidenskaben	53
<u>Indlæg:</u>	
Henrik Juel: Æstetikens perspektiv. Om Herbert Marcuse, <u>Den æstetiske Dimension</u>	83
<u>Anmeldelser:</u>	
Mogens Pahuus: Antropologi og anarkisme. Ruddi Welzel, <u>Det anarkistiske menneske</u>	93
Fortegnelse for 1979	104
Navneliste	106

TORE NORDENSTAM

ATT FÖRKLARA KONST

NÅGRA EXEMPEL PÅ FÖRKLARINGAR I DE HUMANISTISKA VETENSKAPARNA

Förklaring och förståelse

Den vetenskapsteoretiska diskussionen om förklaringar under de sista hundra åren kan delas in i tre stadier.

På det första stadiet hävdade man att det finns två grundläggande typer av vetenskaplig verksamhet. Den ena typen går ut på att finna fram till förklaringar; detta sker i naturvetenskaperna. Den andra typen går ut på att komma fram till förståelse; detta sker i humanvetenskaperna, dvs de humanistiska vetenskaperna, juridik och samhällsvetenskap. Wilhelm Diltheys Einleitung in die Geisteswissenschaften (1883) hör till det stadiet.

På det andra stadiet hävdade man att alla genuina vetenskaper är förklarande. Förståelse står i förklaringens tjänst. Också humanisters verksamhet bör gå ut på att finna fram till lagsatser, från vilka utsagor om det som behöver förklaras kan härledas logiskt. Hempels uppsats "The Function of General Laws in History" (1942) hör till det stadiet.

Det tredje stadiet utmärks av försök att visa att alla vetenskaper, både de som handlar om naturen och de som handlar om kulturen, kännetecknas av intresset att komma fram till förklaringar. Men förklaringarna är av olika slag, hävdar man nu. Naturvetenskaperna kännetecknas av det slags förklaringar som Hempel med flera har analyserat; humanvetenskaperna söker i första hand att komma fram till avsiktsförklaringar eller andra varianter av handlingsförklaringar. De som har försökt försvara en tes av detta slag har menat att handlingsförklaringar inte kan reduceras till kausalförklaringar på det vis som Hempel t.ex. tänkte sig. Von Wrights Explanation and Understanding (1971) hör till detta stadium liksom Drays Laws and Explanation in History (1957) och Winchs The Idea of a Social Science (1958).

Von Wrights tes i Explanation and Understanding att det finns en och bara en grundläggande typ av förklaringar i humanvetenskaperna är inte lätt att försvara i ljuset av det som faktiskt sker i humanvetenskaperna. Betrakta följande e-

xempel från ett konsthistoriskt arbete, Sixten Ringboms bok om Kandinsky (The Sounding Cosmos, 1970):

"The Ariel Scene from Faust II is painted on cardboard in a sketchy impasto technique. In front of the trees on the right stands a man in a robe turned towards the beholder. On the left is a configuration which seems to represent a reclining figure. In the centre is a white figure slightly turned to the left. The identity of the protagonists is not quite clear. Maria Strakosch believes that the figure on the right is Ariel, the figure on the left an elf, and the central figure Faust. In the present author's opinion other interpretations are equally possible. The man in the long robe with its even button could be the magician Faust, who is seen turning his back against the sun, the white figure could then be Ariel. Or else the scene may in fact depict the very first lines of Goethe's Prologue where Faust is still reclining 'auf blumigen Rasen' on the left; he is being roused by an elf while Ariel, standing on the right, begins his monologue. Which of these explanations is the correct one is left to the beholder's judgment, the picture itself seems to be deliberately ambiguous".

Ringbom använder orden "explanation" och "interpretation" som synonymer. Dette är vanligt i konsthistoriska arbeten. Att tolka ett verk är att bidra till att förklara det. Ringbom försöker förklara vad målningen föreställer. Vi kunde kalla det för en vad-förklaring.

Nästa exempel illustrerar en sorts varför-förklaring. Det är en kommentar till Picassos teckning "Woman Washing her Feet" i H. Hess' bok Pictures as Arguments (1976):

"Why, for instance, is the woman's left foot painted so big? An explanation might point out that "If the foot looks too large for classical concepts, the truth is that it carries a greater mass and therefore looks and feels and is bigger. The whole leg which goes with this foot expresses in its form the same knowledge. Picasso paints something more, not only the visible event, but the physical forces which this event contains. It is thus unavoidable that these additional factors of the event must distort the accepted forms".

Nästa exempel illustrerar något som man (i anknytning till Dray) kan kalla för möjlighets- och omöjlighetsförklaringar. Den finländske konstkritikern Erik Kruskopf diskuterar i sin avhandling Shaping the Invisible (1976) den icke-föreställande konstens uppkomst och påpekar att liknande ideer som de som framfördes av Kandinsky och Mondrian i början av 1900-talet faktiskt hade framkastats hundra år tidigare. Men den gången ledde

de inte till uppkomsten av ett nytt slags konst. Varför inte då?

"This investigation has shown that the new language of form could not be created on the basis of theoretical speculation, but that it had to be developed from the starting point of a representational language of form that already existed, and that the separate elements of this earlier language of form were in many respects fully utilisable within the new system. The road to non-representational art consequently passed through the representational. A language of form for the reproduction of a non-visible world had to be based upon forms that existed in the visible world".

Kruskopf hävdar att vissa villkor måste vara uppfyllda för att en viss utveckling skulle kunna äga rum. Avsaknaden av vissa villkor omöjliggjorde tidigare en liknande utveckling. Förklaringstypen bygger på att konsten till sitt väsen är "transformationell", som Richard Wollheim kallar det. Konstens historia består av en serie transformationer, som kan göras förståeliga genom att varje steg på vägen kartläggs och motiveras med hänvisning till konstnärens avsikter (program).

Möjlighets- och omöjlighetsförklaringar hänger nära samman med transformationsförklaringar och avsiktsförklaringar (programförklaringar).

Avsiktsförklaringar

Även om det förefaller överdrivet att påstå att alla sorters förklaringar i de humanistiska disciplinerna kan reduceras till avsiktsförklaringar, så är det klart att avsiktsförklaringar är ofte förekommande i humaniora och att de spelar en viktig roll där.

Von Wright har föreslagit följande enkla modell för avsiktsförklaringar:

Personen P avsåg att uppnå målet M i situationen S.

P ansåg att M kunde nås bara om han gjorde H.

Alttså satte P igång med att göra H.

Följande konsthistoriska exempel kan utan svårighet rekonstrueras så att det tydligt framgår att det illustrerar den enkla modellen. Exemplet är häntat från Maurice Bessets Art of the Twentieth Century (1976).

"According to Mondrian, the only way to make a painting autonomous is to treat it purely for what it is

- as a vertical plane. Any suggestion of an illusory treatment of space - whether or not it is in perspective - must go. There is no question of our looking at the painting from various viewpoints. It must not offer any "views". It must be without focus ("afocal"). To achieve this, uniform components are distributed as evenly as possible over the picture surface. That is why at first, so long as he needed the support of an external theme, Mondrian chose subjects such as trees, scaffolding on the sides of buildings, or the sea billowing around a pier. These subjects were particularly suited to two-dimensional treatment, since they consisted of meshlike structures with repeating elements that could be conveyed with the minimum of geometric figures".

Alltså: Mondrian försökte (åtminstone från mitten av lo-talet) att uppnå ett estetiskt ideal som kan antydast med uttrycket "måleriets autonomi" (M). Han ansåg att det enda sättet att nå detta mål var genom att försöka eliminera allt som kunde illudera djup, perspektiv, ting i omvärlden (H). Alltså satte han igång med detta.

För att den enkla avsiktsförklaringsmodellen skall passa Mondrian-exemplet, måste den emellertid förses med en del kvalifikationer. För det första måste det påpekas att det inte gick till så att Mondrian först formulerade ett estetisk mål för sig och sedan satte igång med att försöka nå målet. Hans avsikter var vaga och trevande till att börja med. Hans experiment med olika stilar och uttryckssätt är like mycket ett sökande efter ett mål som ett sökande efter medel att nå målet. Med andra ord: Avsikter behöver inte föreligga i klar och väl-artikulerad form. De kan föreligga i form av intuitioner, en oro som driver en i en viss riktning. I efterhand kan denna oro formuleras som en uttrycklig avsiktsförklaring, men inte alltid i förväg.

Avsikter bör alltså skiljas från avsiktsförklaringar, deklamationer om att man har en viss avsikt. Vilka avsikter man har är något som i första hand kommer till uttryck i det man gör. De uttalanden som man själv kommer med om sine avsikter kan som bekant vara mer eller mindre i överensstämmelse med verkligheten.

Att förklara varför någon gjorde något vid en viss tidspunkt genom att hänvisa till ett mål som han hade kan vara fullt tillräckligt för att man skall förstå personens handlande. Men det kan också tänkas att man behöver vidare förklarings-

gar.

Det kan vara oklart för en vilket personligt sammanhang som den speciella avsikten passar in i. En genomgång av hela Mondrians produktion kan hjälpa till att klargöra hans övergripande program, och därmed förklara varför han malade som han gjorde vid skilda tidpunkter. Målningarna och teckningarna satta i ljuset av hans egna kommentarer visar ett program; programmet är nedfållit i hans oeuvre.

Det kan vara oklart för en vilket historiskt och socialt sammanhang som en avsikt passar in i. Vilka avsikter som det är möjligt för en individ att ha och inte ha bestäms av hans historiska situation, närmare bestämt av de begrepp som han är förtrogen med, de sociala institutioner som han växer upp i, den sociomateria som är hans verklighet. Avsikter bestäms av existerande praxisar. De paradig och praxisar som man övar in i fungerar som transcendental ramar för ens avsikter: de är nödvändiga villkor för möjligheten av bestämda avsikter. Också dessa ramar kan behöva klargöras, förklaras, t.ex. när det gäller handlingar som ligger långt ifrån oss i tid eller rum.

Paradigmförklaringar

Vetenskapliga verksamheter styrs av paradig i någon bemärkelse, en uppsättning grundläggande antaganden, begrepp och mönsterfall som styr verksamheten. För att förstå vad forskare gör behöver vi känna till vad de vill (deras intressen), vad de kan (deras kompetenser) och vad det är som bestämmer hur de gör det som de vill och kan göra. Håkon Törnebohm föreslår i Paradigmkritik (1978) att termen "paradigm" bör reserveras för en uppsättning allmänna åsikter som bidrar till bestämma hur forskare gör det de vill göra. Till dessa åsikter som tillsammans utgör ett paradigm räknar han: forskarens verklighetssyn, hans åsikter om de delar av verkligheten som han undersöker; forskarens åsikter om den egna disciplinen, om vad som är god och dårlig forskning på området i fråga och åsikter om önskvärda inriktningar av forskningsverksamheterna (vetenskapssyn och vetenskapsideal); åsikter om vad som ingår i forskarrollen och om vad som krävs för att spela rollen väl (rolluppfattning inklusive kompetenskrav).

Men han påpekar att paradigmatiska åsikter av detta slag hänger nära samman med forskningsintressen och forskningskompetens: paradigmåsikter, intressen och kompetenser betingar varandra ömsesidigt. Det är enligt min mening ett gott skäl för att sammanfatta både allmänna åsikter, intressen och kompetenser under samma begrepp, som jag skall kalla för "paradigm".

Kärnan i ett paradigm i den vida mening i vilken jag vill använda detta begrepp är ett antal nyckelbegrepp kopplade med de mönsterfall (paradigmfall) som hjälper till att ge begreppen dess innebörd. Nyckelbegreppen på ett område konstituerar verkligheten på ett visst vis för den som lärt sig att se och hantera verkligheten på det sätt som begreppen innebär. (Jämför t.ex. Kuhns utläggning av framväxten av begreppet 'syre' i den tidiga kemin).

Men det som nu har sagts om vetenskapliga verksamheter gäller mutatis mutandis för alla andra verksamhetsformer (praxisar). Inom alla verksamhetsområden kan man urskilja institutionaliserade intressen, kompetenser, nyckelbegrepp med tillhörande paradigmatiska fall, rolluppfattningar, uppfattningar om verksamhetsområdets natur och ställningstaganden till det som sker på verksamhetsområdet i fråga. Man kan alltså tala om paradigm på undervisningsområdet, på sjukvårdsområdet, på filosofins område, paradigm som styr tänkandet och agerandet kring utveckling osv. En sjukvårdspraxis kan sägas bestå av alla de professionella aktiviteter som den sjukvårdande personalen utför; en pedagogisk praxis av alla de handlingar som pedagoger utför som pedagoger; osv. Hur en praxis utformas beror av vilka resurser som föreligger, och till dessa resurser hör inteminst de dominerande paradigmerna på verksamhetsområdet i fråga.

I förlängningen av avsiktsförklaringar ligger alltid möjligheten att gå närmare in på olika aspekter av de paradigm som styr verksamheten på det område som avsikten hör hemma i. Mondrians avsikt med ett visst drag i ett visst verk vid en viss tidpunkt (t.ex. avsikten med att låta en linje sluta ett stycke från bildkanten eller avsikten med att slopa inramning av en viss bild) kan förklaras (göras förståelig) genom att beskriva delar av den praxis som (framställandet av) verket ingick i. Beskrivningar av utvalda delar av praxisar och de

paradigm som bidrag till att bestämma praxisarnas utformning är också ett sätt att förklara mänskliga handlingar och handlingsresultat.

Törnebohms pågående försök att kartlägga dominerande vetenskapsteoretiska paradigm bidrar till att förklara det som sker på det vetenskapsteoretiska området; Gunnar Danbolts försök att avtäckta den praxis som det medeltida manuskriptet Codex Egberti ingick i eller den monastiska praxis som Leonardo da Vincis "Nattvarden" ursprungligen ingick i är likaledes ägnade att öka vår förståelse av dessa verk; Birgitta Pagets pågående projekt som syftar till att avtäckta de paradigm som ligger bakom dagens svenska skolideologier bidrar till att förklara en del av det som sägs och görs på skolområdet; och så vidare.

Villkoren för förståelse

Det som man inte förstår behöver förklaras. När det gäller företeelser i den sociala världen finns det som vi har sett ett spektrum av olika tillvägagångssätt som man kan använda sig av för att förklara det som finns och sker. Finns det någon sätt att systematisera floran av avsiktsförklaringar, paradigmförklaringar, vad-förklaringar, varför-förklaringar, möjlighetsförklaringar, omöjlighetsförklaringar, transformationsförklaringar och alla andra slags förklaringar som förekommer i humanistiska vetenskaper och som vi inte har gått in på här (funktionalistiska förklaringar, strukturella förklaringar, inflytelseförklaringar osv.)?

Mitt svar är: det finns många olika sätt att systematisera vetenskapliga förklaringar beroende på vilka intressen man har med sin indelning. Filosofer har ägnat sig åt att försöka visa att alla acceptable förklaringar kan reduceras till en eller ett par grundläggande modeller. Man har främst intresserat sig för logiska aspekter på vetenskaplig verksamhet. Den grundläggande frågan i de senaste decenniernas vetenskapsfilosofiska debatt om förklaringar har varit: måste man av logiska skäl anta att alla förklaringar inbegriper lagsatser som en av premisserna för förklaringen? Hempel och Popper t.ex. har svarat ja på den frågan, och de har fått många efterföljare både bland filosofer och humanvetenskapliga forskare. Von Wright, Dray, Hans Skjerveheim och många andra har svarat nej på den frågan. Man har in-

vänt mot Hempel etc. att de inte beaktar att premisser och slutledning i en förklaring kan vara förknippade på ett annat sätt än deduktivt. De har inte beaktat begreppsliga relationer: förbindelsen mellan en premiss om en avsikt och en slutsats om att en viss handling företogs är begreppslik eller internal, påpekar von Wright. Av logiska skäl måste man därför operera med (minst) två grundläggande typer av förklaringar.

Mitt intresse utesluter inte de logiska sidorna på förklaringar men jag är angelägen om att få med mer än så. Jag är intresserad av att förstå hur förklaringar fungerar i humanvetenskapliga sammanhang: vad är det som anses behöva förklaringar, vem hänvänder man sig till med sina förklaringar, vilka vetenskapliga program ingår förklaringarna i? Det är ett intresse som riktar sig mot pragmatiska aspekter på vetenskaplig verksamhet. (Och pragmatiken inbefattar som bekant logiken). Det perspektiv som jag vill anlägga på förklaringar är handlingsteoretiskt (pragmatiskt, praxeologiskt). I ett sådant perspektiv kan ett sätt att systematisera förklaringstyper vara att utgå från reflektion över villkoren för mänskligt handlande inklusive villkoren för förståelse.

För att någon skall kunna utföra en handling av ett visst slag (t.ex. att tillverka en litografi eller avnjuta en färdig sådan) krävs det en viss kompetens, som förvärvas genom inövning i en viss praxis. I inövningen spelar tilläggnandet av det paradigm som styr praxisen en väsentlig roll. En praxis förekommer inte i ett vakuum utan omges av ett socialt rum som befolkes av andra praxiser eller institutioner samt artefakter i vilka praxiser nedfällt sig. Til syvende og sist kräver kompetent handling att man är förtrogen med den livsform som praxisen hör hemma i. I denna skiss till en filosofisk handlingsteori ligger också en antydning om hur olika slags förklaringar i de humanistiska disciplinerna kan systematiseras. Alle handlingar och meningsverk är nödvändigtvis inbäddade i större kontexter som vi har hänspelat på med uttrycken "paradigm", "praxis" och "livsform". I den utsträckning som olika delar av denna struktur som handlingar ingår i är oklara eller öforståeliga för oss behöver vi beskrivningar av dem för att förstå dem bättre.

Det är sådana beskrivningar som är förklaringar i de huma-

nistiska vetenskaperna.

LITTERATURHENVISNING:

K.-O. Apel, "Causal Explanation, Motivational Explanation, and Hermeneutical Understanding. (Remarks on the Recent Stage of the Explanation. Understanding Controversy)", i G. Ryle, red., Contemporary Aspects of Philosophy, (Oriol Press, London 1977).

K.-O. Apel, Die Erklären: Verstehen - Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht (Suhrkamp Verlag 1979).

M. Besset, Art of the Twentieth Century (Weidenfeld und Nicolson, London 1976).

G. Danbolt, "Aesthetic Theory and Practice in Art History", i G. Hermerén & L. Aagaard-Mogensen, red., Contemporary Aesthetics in Scandinavia (Doxa, Lund 1980).

G. Danbolt, Kjell S. Johannessen & Tore Nordenstam, Den estetiske praksis (Universitetsforlaget, Bergen 1979).

W. Dray, Laws and Explanation in History (Oxford University Press 1957).

C.G. Hempel, "The Function of General Laws in History", i Hempel, Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science (The Free Press, New York, 1965).

H. Hess, Pictures as Arguments (Sussex University Press 1975).

K.S. Johannessen, "Art and Aesthetic Practice", i G. Hermerén & L. Aagaard-Mogensen, red., Contemporary Aesthetics in Scandinavia (Doxa, Lund 1980).

K.S. Johannessen & Tore Nordenstam, "Historien og den vitenskapelige praksis. Utkast til formulering av grunntrekk i vitenskapens historiografi", (Norsk filosofisk tidskrift 1979, s. 69-90).

E. Kruskopf, Shaping the Invisible. A Study in the Genesis of Non-Representational Painting, 1908-1919 (Helsingfors 1976).

T.S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, 2nd ed. (The University of Chicago Press 1970). (Finns på danskä och svenska också).

T. Nordenstam, Explanation and Understanding in the History of Art (Filosofisk institutts stensilserie nr 43, Universitetet i Bergen 1978).

T. Nordenstam: "Explanation and Understanding in the History of Art", i Wittgenstein and His Impact on Contemporary Thought (Hölder-Pichler-Tempsky, Wien 1978).

Tore Nordenstam: "Aesthetic Competence", i G. Hermerén & L.

Aagaard-Mogensen, red., Contemporary Aesthetics in Scandinavia (Doxa, Lund 1980).

B. Paget, Opublicerat avhandlingsutkast (Teologiska institutionen, Uppsala universitet).

S. Ringbom, The Sounding Cosmos. A Study in the Spiritualism of Kandinsky and the Genesis of Abstract Painting (Acta Academiae Aboensis, Åbo, 1970).

H. Törnebohm, Paradigmkritik (Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet, rapport nr. 107, 1978).

P. Winch, The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy (Routledge and Kegan Paul 1958).

R. Wollheim, Art and its Objects. An introduction to Aesthetics (Harper & Row 1968).

G.H. von Wright: "Om förklaringar i historievetenskapen", i Historiska förklaringar (Universitetsforlaget, Oslo 1969).

G.H. von Wright, Explanation and Understanding (Cornell University Press 1971).

G.H. von Wright, "Determinism and the Study of Man" och "Replies", i J. Manninen & R. Tuomela, red., Essays on Explanation and Understanding. Studies in the Foundations of Humanities and Social Sciences (D. Reidel, Dordrecht 1976).